

Klasik Mantık (FLS 106/FEL 303) Ders Notları-1¹

Önermeler Öğretisine Giriş ve Kategorik Önerme Tipleri

1.1 Önermeler öğretisine giriş: Önermenin doğası

Klasik Mantık dersi kapsamında kullanacağımız anlamıyla *önerme* (Es. Yun. *protasis*, Lat. *propositio*, Osm. *kaziye*), yargı (hüküm) belirten cümledir. Yargı belirten bir cümle, belli bir doğruluk değeri taşıyan – yani *doğru* veya *yanlış* olabilen – bir cümledir. (*Üçüncü halin olmazlığı* ilkesini temel mantık ilkeleri arasında saydığımız için *Doğru* ve *Yanlış* dışında bir doğruluk değeri tanımıyoruz.) Modern dil felsefesinde doğru veya yanlış olabilen şeylere genel olarak *doğruluk taşıyıcılar* denir. Her cümle yargı belirtmez, dolayısıyla da her cümle doğruluk taşıyıcı değildir, öyleyse her cümle önerme değildir. Örneğin bir soru cümlesi de cümledir, ama belirttiği şey bir yargı değil bir sorudur. Aynı şekilde, bir emir cümlesi bir emri, bir ünlem cümlesi bir duyguyu, bir dilek cümlesi bir dileği/isteği/beklentiye vb. belirtir. Bu türden cümleler doğru veya yanlış olamazlar, bu sebeple de önerme değildirler.

Önerme ne hakkında olursa olsun, belirttiği yargı gerçeklerle uyuyorsa doğrudur, aksi halde de yanlıştır.

Örnek:

Hangisi önermedir?

(a) Denizde yüzmeyi sevmiyorum. (b) Müziğin sesini kıs! (c) Anahtarlarım nerede? (d) Şimdi ben de orada olsaydım...

Yanıt: İkinci şık bir emir cümlesi, üçüncü şık bir soru cümlesi, dördüncüsü de bir dilek cümlesidir. Bunların hiçbirisi bir yargıyı belirtmez, dolayısıyla da hiçbirisi doğru veya yanlış olamaz. (Bunu görmek için zihninizde şöyle bir diyalog canlandırılalım:

A: Anahtarlarım nerede?

B: *Doğru*.

¹ Bu ders notları, NEVÜ Felsefe Bölümü'nün **Klasik Mantık (FLS 106)** dersi için dersin sorumlusu Dr. Öğr. Üyesi Arman Besler (NEVÜ Felsefe Bölümü) tarafından hazırlanmıştır. *İzinsiz olarak dağıtılamaz veya ders dışında kullanılamaz.*

“Anahtarlarım nerede?” cümlesinin doğruluk taşıyıcı olmadığı, bu diyalogun saçmalığından anlaşılabilir. Bu diyalog kalıbını bir cümlenin önerme olup olmadığını denetleme yöntemi olarak da kullanabilirsiniz.) İlk şıktaki cümle ise bir yargıyı –*ilgili kişinin denizde yüzmeyi sevmediği* yargısını– belirtmektedir, dolayısıyla da *doğru veya yanlış olabilen, yani doğruluk taşıyıcı olan bir cümledir, yani tek kelimeyle önermedir.*

Önermenin belirttiği yargı nesnel veya öznel olabilir, yani önermenin doğru olup olmadığı nesnel denetime açık ya da kapalı da olabilir. Biçimsel mantık, yargının bu boyutuyla ilgilenmez (bu boyut daha çok bilgi ve zihin felsefesinin konusudur); mantığı ilgilendiren, ortada bir yargının olup olmadığı ve varsa da (ileride göreceğimiz gibi) bu yargının (ve onu belirten önermenin) *biçimsel* özelliklerinin ne olduğudur. Öznel yargı belirten önermeler de en az nesnel yargı belirtenler kadar doğruluk taşıyıcıdır (yani doğru veya yanlış olma kabiliyetleri vardır), dolayısıyla da *aynı mantık yasalarına aynı derecede tabidirler.* Ayrıca biçimsel mantık, yargının konusunun ne olduğuyla da ilgilenmez: örneğin, yargı ister fiziksel gerçeklik hakkında, ister sosyal gerçeklik hakkında, isterse de (diyelim ki) hayali bir evren hakkında olsun, onu bildiren önerme yine aynı mantık yasalarına tabidir. Bu durum, mantığın, bütün bilimlerin üstündeki konumlanışını da açıklar.

1.2 Yalın ve bileşik önermeler ayrımı

Mantıksal olarak artık başka önermelere bölümlenemeyen önermeler *yalındır*. Yalın bir önerme, yine yalın bir yargıyı, yani başka yargılara bölümlenemeyen bir yargıyı belirtir. Birden çok önermeden oluşan önermelerse *bileşiktir*. (Bileşik bir önermenin belirttiği yargı da, doğal olarak, birden çok yargıya *dayanır*.) Bileşik bir önermede, bileşenleri bir araya getiren kısım *önerme eklemidir*. Önerme ekleminin türü ve anlam yapısı, bileşik önermenin karakterini belirleyen asıl öğedir.

Bazı yalın önerme örnekleri: “Hava yağışlı”, “Hava yağışlı değil”², “5, 7’den küçüktür”, “Sokrates ölümlüdür”, “Her Avrupalı soğukkanlı değildir” vb.

2 Geleneksel mantıkçılar, Stoa mantığının da etkisiyle, yalın önermelerin değillemelerinin de yalın olduğunu (yaygın olarak) kabul etmişlerdir; ama modern mantıkta değilleme önermeleri de belli bir sebepten ötürü bileşik sayılmaktadır. Bu sebep, doğruluk fonksiyonları mantığının inceleneceği *Modern Mantık (I)* dersinde açıkça ortaya konacaktır.

Bazı bileşik önerme örnekleri: “Hava yağışlıysa yerler ıslaktır”, “Hava yağışlı *olduğu için* yerler ıslak”, “İçeri girdikten sonra kapıyı kapattı”, “Orada hiç kimseyle konuşmayacağım *çünkü* kimseyi tanımıyorum” vb.

Şimdi verilen bileşik önerme örneklerinden bir tanesini çözümleyelim:

- Bileşke: “İçeri girdikten sonra kapıyı kapattı”
- Bileşenler: “İçeri girdi” ve “Kapıyı kapattı” önermeleri
- Eklem: “...den sonra...”

Alıştırma 1: Diğer bileşik önerme örneklerini de aynı tarzda çözümlemeye çalışın.

1.3 Yalın önermeler

Yalın önerme için, *artık kendisi başka önermelere bölümlenemeyen önerme* demiştik. Yalın önermenin temel olarak iki türünü ayırt ediyoruz: *kategorik önerme* ve *bağıntı önermesi*. Kategorik önerme, belli tek bir varlığa veya tek bir varlık sınıfına bir özelliği/niteliği/biçimi yükleyen önermedir. Örneğin “Sokrates ölümlüdür”, Sokrates’e ölümlü olma özelliğini, “Bütün insanlar canlıdır” insanların tamamına canlı olma özelliğini yükleyen kategorik önermelerdir. (Başka yükleme tiplerini de birazdan inceleyeceğiz.) Bağıntı önermesi ise, *birden çok* varlık veya varlık sınıfı arasında belli bir *bağıntının* bulunduğunu söyleyen önermedir. Örneğin, “2, 3’ten küçüktür” önermesi, 2 sayısıyla 3 sayısı arasında *birinin ötekinden küçük olması* gibi *iki* terimli bir bağıntının bulunduğunu, “Ankara, İstanbul’a olduğundan çok Konya’ya yakındır” önermesi, Ankara, İstanbul ve Konya şehirleri arasında, *birinin bir tanesine olduğundan çok ötekine yakın olması* gibi *üç* terimli bir bağıntının bulunduğunu söyler.

Örneklerden de anlaşılacağı gibi, bağıntı önermelerinde bir özne ile bir yüklem değil, birden çok özne ile bir bağıntı bulunur. Bu sebeple de bağıntı önermeleri *yükleme* yapan önermeler değildir. Öyleyse kategorik önermeye *yüklemeli önerme* de diyebiliriz ki zaten “kategorik” sıfatı, *yüklemek*, *suç isnad etmek* gibi anlamlara gelen eski Yunanca “kategoroin” fiilinden gelmektedir. Modern mantıkta, kategorik önermeyle bağıntı önermesi arasında geleneksel mantıkta yapılan bu katı ayırım ortadan kaldırılmış ve bağıntılar da *ikili* (yani iki varlığa yüklenen), *üçlü* (üç varlığa yüklenen)...*yüklemeler* olarak ele alınmaya başlanmıştır. Bağıntıların uygun bir çözümlemesi ancak modern matematiksel

mantığa geçildiğinde verilebilmiştir. Çıkarım öğretisine geldiğimizde ele alacağımız çıkarımlar hep kategorik önermelerden oluştuğu için biz kategorik önermeye odaklanıyoruz ve kabaca tanıtlamakla yetindiğimiz bağıntı önermesini bir kenara bırakıyoruz.

1.4 Kategorik önerme

Yalın önermenin bizi asıl ilgilendiren türü olan kategorik önerme daha ince bir tanımını vermeye çalışalım. Kategorik (yani yüklemeli) önerme, bir terim hakkında başka bir terimi evetleyen veya değilleyen önermedir. Hakkında evetleme/değilleme yapılan terim *özne terimi*, kendisi evetlenen/değillenen terim *yüklem terimidir*. Özne terimi tek bir varlığı veya bir varlık sınıfını belirtir; yüklem terimi de bu varlığın veya varlık sınıfının taşıdığı/taşımadığı söylenen bir özelliği/niteliği/biçimi/karakteri vb. belirtir. Özne teriminin bir varlık sınıfını belirttiği durumda, bu varlık sınıfı bütünüyle veya kısmen ele alınıyor olabilir, yani yükleme, varlık sınıfının bütünü için veya yalnızca bir kısmı için yapıyor olabilir. Örneğin, “Bütün canlılar kanatlıdır” (yanlış) önermesinde “canlı” teriminin belirttiği varlık sınıfı, yani canlılar sınıfı, bütünüyle ele alınmıştır; öyleyse, “kanatlı” teriminin belirttiği kanatlı olma özelliği, canlılar sınıfının bütünü için evetlenmektedir. “Bazı canlılar kanatlı değildir” (doğru) önermesinde ise aynı varlık sınıfı kısmen ele alınmıştır ve kanatlı olma özelliği, bu aynı varlık sınıfının bir kısmı hakkında *değillenmektedir* (yani canlıların bir kısmının kanatlı olmadığı söylenmektedir).

Demek ki kategorik önermenin mantıksal biçimini belirleyen temel iki parametre vardır: önermenin *niteliği* (önermenin evetleme mi değilme mi yaptığı) ve önermenin *niceliği* (önermenin özne teriminin bütünü hakkında mı bir kısmı hakkında mı konuştuğu). Bu parametrelerin alacağı değerler, temel kategorik önerme tiplerini belirler.

1.5 Temel kategorik önerme tipleri (*a-i-e-o* tipleri)

Aristoteles, *Yorum Üzerine* kitabında kategorik önermeler için *iki* farklı nitelik ve *dört* farklı nicelik belirler. Nitelikler: *olumlu* (evetleyici) ve *olumsuz* (değilleyici). Nicelikler: *tümel*, *tikel*, *tekil* ve *belirsiz*. Nitelikleri artık tanıyoruz; sayılan dört nicelikten de iki tanesini, yani *tekil* ile *belirsiz*i, diğer ikisine

asimile edeceğiz. Böylece iki nitelik ve iki nicelikten oluşan daha basit bir kategorik önerme tipleşmesi elde edeceğiz. Şimdi Aristoteles’in saydığı niceliklere ve asimilasyonun nasıl yapıldığına bakalım.

Tümel önerme, özne teriminin belirttiği varlık sınıfını bütünüyle ele alan önermedir. Yukarıdaki “Bütün insanlar canlıdır”, “Bütün insanlar kanatlıdır” örnekleri tümel önermelerdir. “Hiçbir insan kuyruklu değildir” ve “Bitkilerin hiçbirisi akıllı değildir” önermeleri de, sırasıyla, insanlar sınıfının ve bitkiler sınıfının tamamı/bütünü hakkında bir değilleme yapıyor oldukları için yine tümel önermelerdir.

Tikel önerme, özne teriminin belirttiği varlık sınıfını kısmen ele alan önermedir. Bunun mantıksal anlamı şudur: tikel önerme, ilgili varlık sınıfının *en az bir üyesinin* yüklenen özelliği taşıdığını veya *en az bir üyesinin* bu özellikten yoksun olduğunu söyleyen önermedir. Yani burada “kısmen”le kastettiğimiz *en az bir*’dir. “Bazı canlılar kuyrukludur” ve “bazı canlılar kanatlı değildir” önermeleri, sırasıyla, en az bir canlının kuyruklu olma özelliğini taşıdığını ve en az bir canlının kanatlı olma özelliğinden yoksun olduğunu söyleyen tikel önermelerdir.

Tekil önerme, özne terimi, bir varlık sınıfını değil *tek bir varlığı* –yani Aristotelesçi anlamıyla bir birincil tözü– belirten önermedir. Tek bir varlık genellikle bir özel adla belirtildiği için tekil önermenin özne terimi genellikle bir özel addır, örneğin: “*Sokrates* ölümlüdür”, “*Platon* Romalı değildir”. Ama özel adlar yerine yine tek bir varlığı belirtmeye kabiliyetli başka tür ifadeler, örneğin işaret zamirleri veya belirli betimlemeler de tekil bir önermenin özne terimini oluşturabilir: “*Şu* (=Sokrates) ölümlüdür”, “*Akademi’nin kurucusu olan filozof* (=Platon) Romalı değildir” gibi.

Son olarak *belirsiz* önerme, özne terimi yine bir varlık sınıfını belirten, ama yüklemenin bu sınıfın bütününe mi, en az bir üyesine mi yoksa belli, tek bir üyesine mi yapıldığının belirsiz olduğu kategorik önerme tipidir. Örneğin “Adam koşuyor” önermesinde her adamın mı, en az bir adamın mı yoksa belli tek bir adamın mı (örneğin Sokrates) koştuğunun söylendiği, ancak konuşma bağlamına göre belirlenebilir. Yine “İnsan nankördür” önermesinin bütün insanları mı yoksa bazı insanları mı kastettiği kendi içinde belirsizdir.

Tekil ve belirsiz önerme tipleri, kategorik tasım kuramında standart olarak, sırasıyla, tümel ve tikel önerme tiplerine asimile edilir. Tekil önerme, tek bir varlığa yükleme yapmakla birlikte onun bütününe,

tamamına yükleme yaptığı için tümel önerme olarak alınır: örneğin “Platon Romalı değildir” önermesi, Romalı olma özelliğini Platon’un bütünü hakkında (veya Platon’un bütün *anları* hakkında) değil, bu sebeple de, örneğin, “Hiçbir insan kuyruklu değildir”le aynı tipte bir önerme olarak düşünülebilir. Belirsiz önerme ise özne teriminin belirttiği varlık sınıfının en az bir üyesinin ilgili özelliği taşıdığını veya ondan yoksun olduğunu söylüyor kabul edilir; öyleyse, örneğin, “Adam koşuyor” önermesi “En az bir adam koşuyor” veya “Adamın biri koşuyor” biçiminde yorumlanır.

Bu asimilasyonla birlikte geriye kalan iki nitelik ve iki nicelikten *dört temel tip* kategorik önerme elde edilir: *tümel olumlu*, *tikel olumlu*, *tümel olumsuz* ve *tikel olumsuz*.

Alıştırma 2: Her bir kategorik önerme tipi için, verilenlerden farklı bir örnek bulmaya çalışın.

1.6 Basit bir sembolleştirme

Dört kategorik önerme tipi için çok basit bir sembolleştirme kullanacağız. Bu sembolleştirmeyi şöyle tarif edelim: verili önerme tipinin özne ve yüklem terimleri ayrı birer büyük harfle, önerme tipinin nicelik-nitelik durumu da (yani tümel mi tikel mi olduğu ve olumlu mu olumsuz mu olduğu) büyük harfler arasına yerleştirilen “a”, “i”, “e” ve “o” harflerinden biriyle gösterilir. Geleneğe uyarak, önermenin terimleri için genellikle “S” (*subjectum*: özne) ve “P” (*praedicatum*: yüklem) harflerini kullanacağız (çıkarım öğretisinde bunlara “M” harfi de eklenecek).

Kategorik tiplerin sembolik temsili:

	<i>Olumlu</i>	<i>Olumsuz</i>
<i>Tümel</i>	<i>SaP</i>	<i>SeP</i>
<i>Tikel</i>	<i>SiP</i>	<i>SoP</i>

Öyleyse bu sembolleri şöyle okuyabiliriz:

SaP: *Bütün S’ler P’dir.* Alternatif olarak: *Her S, P’dir; S’lerin hepsi P’dir vb.*

SiP: *Bazı S’ler P’dir.* Alternatif olarak: *Kimi S, P’dir; En az bir S, P’dir; S’lerin bazıları P’dir vb.*

SeP: Hiçbir *S*, *P* değildir. Alternatif olarak: *S*'lerin hiçbirisi *P* değildir; *S*'lerin bir tanesi bile *P* değildir vb.

SoP: Bazı *S*'ler *P* değildir. Alternatif olarak: Kimi *S*, *P* değildir; En az bir *S*, *P* değildir; *S*'lerin bazıları *P* değildir; (**dikkat!**) Her *S*, *P* değildir vb.

Bu sembolleştirmeyi somut önermeler için nasıl kullanacağımızı örnekleyelim. “S” harfi *matematikçi*yi, “P” harfi de *filozofu* temsil ediyor olsun. Öyleyse,

Kimi matematikçi filozoftur: *SiP*.

Matematikçilerin hepsi filozoftur: *SaP*.

Bazı filozoflar matematikçi değildir: *PoS*.

Filozofların bir tanesi bile matematikçi değildir: *PeS* vb.

(Demek ki sembolleştirmedeki büyük harfler *özne-yüklem* sırasına göre okunur.)

Önerme tiplerinin nicelik-nitelik durumlarını gösteren “a”, “i”, “e”, “o” harfleri, Latince *affirmo* (“evetliyorum”) ve *negō* (“değilliyorum”) sözcüklerinin ilk iki sesli harflerinden gelir. Bu harfler tek başına bir önermenin hangi tipte olduğunu gösterebildiği için dört kategorik önerme tipine bazen *a-i-e-o tipleri* de denir. Böylece, “tümel olumlu bir önerme” demek yerine kısaca “bir *a* önermesi”, “tikel olumsuz bir önerme” demek yerine kısaca “bir *o* önermesi” vb. diyebiliriz.

Alıştırma 3: S: Canlı P: İki ayaklı Verilen şu kategorik önermeleri sembolleştirin:

Her iki ayaklı, canlı değildir:

Canlıların bazıları iki ayaklıdır:

Bir canlı bile iki ayaklı değildir:

İki ayaklılardan hiçbirisi canlı değildir:

Her iki ayaklı, iki ayaklıdır:

■